

RECENZIO

Marius Lazăr: *Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești. Adalékok a román kulturális elit szociológiájához.* Cluj, 2002, Limes.

Becze Orsolya

Az első részek böngészése után az olvasó azt gondolhatná, hogy egy hagyományos irodalomszociológiai munkával van dolga – középpontban az irodalmi alkotások jelentésének, a társadalomra gyakorolt hatásának szociológiai vizsgálatával. Azonban hamarosan kiderül, hogy Lazăr egy másfajta elemzéssel próbálkozik. Lényegében a kulturális jelenségek társadalmi funkciójára kérdez rá, beemelve elemzésébe az intézményszempontú és presztízsszempontú kultúr-szociológiai szemléletet, ugyanis a szellemi élet társadalmi mechanizmusaiával foglalkozik, és nem a művészeti formák vagy jelentések, hanem az aktorok kulturális viselkedése felől elemzi kultúra és társadalom kapcsolatát.

A szerző számára a kultúra az a szervező közeg, mellyel a társadalmi mozgásokra, értékválasztásokra, a társadalom egészére reflektálhat. Tág kultúrafelfogásában többféle kérdésfeltevés is helyet kap. Ilyen például, hogy a kultúrateremtés miként válhat az egész társadalom működését biztosító hatalommá, illetve milyen összefüggés mutatható ki az esztétikai praxis, a kultúra birtoklás és a hatalom struktúrái között. Ezekhez kapcsolódik, hogy az autentikus formáit és tartalmait kivívó irodalmi mező miként járul hozzá a modernizációs folyamatok mérlegéhez, és képes-e a kulturális elit saját értelmiségi területén szerzett tudását és tekintélyét e területeken kívül eső politikai tevékenységekben is érvényesíteni, valamint, hogy a kultúra a politika eszközüvé és gondolkodásának tárgyává válhat-e.

Lazăr így lehetőséget teremtett arra, hogy Románia modernizációs folyamatát és a XIX. századi román társadalom szerkezetét egy olyan kultúrtörténeti, pontosabban irodalomtörténeti spektrumon keresztül mutassa be, amelyet áthatja a szociologizmus. Az értő olvasó már a címben megkapja az interpretáció legfőbb irányát. A szerző határozottan állítja, hogy az elitnek, ezen belül is az értelmiségnek szerepe, még hozzá kimagasló szerepe volt Románia modernizációs folyamatában. Habár elismeri, hogy a vázolt kérdéskörnek rendkívül gazdag, de pontatlan az irodalma, mégis úgy véli, hogy az értelmiségi szerep szociológiai elemzés tárgya lehet. A „mező”, „kulturális mező” fogalma, Bourdieu elméletéből került be Lazăr fogalom-

tárba, használata pedig nem véletlen. Azt jelzi, hogy szakítani kell a szűk látókörű, klasszikus irodalomszociológiai megközelítésmóddal, mivel a vizsgált mező nagyobb teret fog át és az irodalom mezőként való magragadása termékenyebb elméleti bázissal szolgálhat a román kulturális elit szociológiájához. Osztozva Bourdieu abbéli vélekedésében, hogy „az alkotók társadalmi terét is relációiban kell megragadnunk” (Bourdieu 2002:56), a szerző szerkezeti, strukturális összetevőket is bevon az elemzésbe, a mezőn belüli konfliktusokra, a hatalom önmagát szimbolikusan legitimáló törekvéseire koncentrálnak.

A könyv módszertani vetületben is újfajta dimenziót képvisel: felhagy az egyszerű, normatív előírászerű, deklaratív elemzésmóddal. Ehelyett megpróbál adatokra épülő román kultúrtörténeti forrást elemezni és egyes specifikus szótárak statisztikáit áttanulmányozni – ezzel máris átfogó képet kapunk a román politikai és kulturális elit legfőbb jellemvonásairól, az adott mező strukturális felépítéséről, formálódási elveiről. A könyv módszertanilag így módon másodelemzésnek minősül, gondolatai a következő forrásokból táplálkoznak: az „Al. I. Cuza” Egyetem Nyelvi, Irodalomtörténeti és Folklor Intézete által szerkesztett és megjelentetett Román Irodalmi Szótár a kezdetektől 1900-ig (DLR); a Román Írók Szótára (DSR); a Kormányok és kormányzók (GUVROM) című adattár; Román Sajtósztár (DPR). Mindezek kiegészítéseként más adatforrásokhoz nyúl, amelyek elemei szűkebb körűek, de hasznos irodalomtörténeti információkkal szolgálnak. Az egyik ilyen forrás a XIX. század első felében publikált könyvek, kiadványok gyűjtőívei alapján elkészült adatállománya, valamint az egyes „kultúrszociológusok” munkái, amelyek a kor irányzatait mutatják be nyers vagy feldolgozott adatokban, megfelelő válogatási kritériumok szerint. Annak ellenére, hogy a források kimerítetteknek mondhatók, az adatbázis mégsem készülhetett a teljesség olyan igényével, vallja Lazăr, amelyet egy szociológiai kutatás megkövetel. Ez elsősorban annak tudható be, hogy az adatok összehasonlíthatósága, összevetése eléggé korlátozott, ugyanis két különböző forrás ugyanazon kategóriája csak nagyritkán bír ugyanazzal a tartalommal, markáns különbségek mutatkoznak a tekintet-

ben, hogy ki tartozik és ki nem egy adott író társadalomhoz. A vizsgált adatok közötti strukturális és funkcionális különbségek elsődleges oka a szerző szerint nem a szótárszerkesztők autonóm jellegében, részrehajlásában keresendő, hanem mindekelőtt az objektív helyzetben.

Az irodalom megjelenése a XIX. század korai szakaszában még nincs szinkronban az általában vett írott kultúra intézményesülésével, így nem beszélhetünk legitim irodalomkultúráról sem. Az egyetemes, autonóm kultúra iránti igény azonban paradox helyzetet szült, ugyanis csupán ezek a korai munkák válhattak alkalmassá arra, hogy legitimálják az irodalmat, mint egyedi kultúrtestet, aminek a nevében később létrejött az intézményesült irodalmi mező struktúrája. Tehát az irodalom intézményesüléséről csak azután beszélhetünk, miután intézményesült viszonyt sikerült felállítani a kulturális örökséggel szemben. A fenti gondolatmenetből következik, hogy Lazár elemzését ellentétpárookra építi. Az autonóm-heteronóm, autentikus-kommersz fogalmak egymással való szembeállítás, végeredményben az elitkultúra-tömegkultúra, a tiszta művészet-társadalmi értékű művészet különválasztásának jól ismert problematikájára vezethető vissza.

A szerző értelmezésében, az autonóm irodalmi mező létrejött a XIX. században elsősorban egy olyan befogadó közönség felépítésétől, arányaitól függött, amely képes volt érvényesíteni, asszimilálni és hasznos jelentést tulajdonítani bizonyos szimbolikus javaknak. A befogadás társadalmi gyakorlatának vizsgálata közben lépten-nyomon felvetődik a művészet és pénz viszonya, amely egyformán strukturálja a hatalmi és az irodalmi mezőt. A század elejétől fogva csökken, majd hogyanem megszűnik a tiszta, szimbolikusan uralkodó, de gazdaságilag alávetett, tudósok által művelt művészet monopol helyzete és mindinkább előtérbe kerül a kommersz, iparszerűen űzött művészet, fokozódik a laikusok és magánszemélyek műveltség iránti igény. Egy átmeneti folyamatnak vagyunk a tanúi, amelyben a műveltségelemek átáramlanak egy szűk értelmiségi rétegtől egy félig tanult, a tömegkultúrát tetszetősnek találó közönség fele. A tiszta művészet és a tömegtermelés mezejébe tartozó alkotók és fogyasztók között folyik a harc az írói lét és az irodalom, illetve az író státusának meghatározásáért, egy autochton irodalmi szellem megnyilvánulási módjáért. Ez a küzdelem a művész író és a burzsoá író társadalmat és a hozzájuk kapcsolódó közönséget állítja szembe egymással, és amelyen keresztül implicit kifejezésre jut a hatalmi mezőn belüli értelmiségi és burzsoák közötti ellentét is. Ahogy Bourdieu-nél is tapasztaljuk, „az alkotások mezőjében zajló újabb és újabb változások a mező struktúrájából következnek, vagyis a teljes mező szemben álló pozíciói közötti ellentétekből, melyeknek oka vagy a mezőn belüli, vagy a mezőn kívüli elfogadottság, tehát az elismertség és a közismertség, vagy (...) az elismertség sajátos tőkénének elosztási struktúrájában elfoglalt pozíció” (Bourdieu 2002:62).

Az irodalmi alkotások elemzésén keresztül is a művek struktúrája és az irodalmi mező struktúrája közötti megfelelés feltárására törekszik a szerző. Véleménye szerint az irodalmi termelés növekedése összefüggésbe hozható a kulturális mező polarizációjával. Az intézményi keretek megerősödése, valamint a kulturális igények diverzifikációja következtében az autonóm póluson egy elit kultúrzóna körvonalazódik szemben a heteronóm pó-

lust képviselő populista, iparszerűen űzött, könnyű, vaudeville műfajjal, a közönség szegmentálódása, pedig az irodalmi mező szegregációs vonalait követi. Mindez arra enged következtetni, hogy már az 1800-as évek végétől kezdődően egy autonóm irodalmi mezővel van dolgunk, professzionalizálódási szándékkal állunk szembe, amit az író- és olvasótábor specializációja is hivatott megerősíteni.

Lazár gazdagon kialakított elméleti eszközökkel és jól megválasztott empirikus bázison bizonyítja, hogy a mező belső dinamikája, genézise, autonomizálódási kísérletei mégis inkább a fordítás műfaján, a fordított irodalmon keresztül ragadható meg. Jóllehet Kogálniceanu úgy vélekedett, hogy „fordításból nem lehet irodalmat formálni”, a kulturális gyakorlat ezt megcáfolni látszik, mondhatni egész a XIX. század közepéig a fordítások mezeje sokkal inkább kielégíti a kulturális igényeket, mint a „nemzeti termelés”. I. H. Rădulescu „univerzális könyvtár” koncepcióját említi, a legismertebb antik és modern világirodalmi szerzők műveinek a tárházát, amely természetesen fordításokban jut el hozzánk, mint elengedhetetlen kelléke a civilizációnak, e nélkül nincs irodalom, nincs fejlődés. Ezzel ellentétben Kogálniceanu „Dacia Literară” című művében egy „nemzeti protekcionizmusról” reflektál, amely az „idegen” irodalmi fordításokban a honosság adta jogok megnyirbálását látja és úgy gondolja, hogy az identitás vágya veszélyes lehet, mert még a csirájában kiirtja a nemzeti indulatokat és amennyire csak lehet támadni kell az eredeti ízlésnek ezt a fajta megrontóját. Amennyiben a nemzeti kultúra képes hatékonyan kihasználni belső erőforrásait, nemzeti hagyomány tartalmait, nincs is szüksége mindenféle fordításokban nyújtott kölcsönökre, ehhez azonban esztétikai individualizmusra van szükség, ami ugyanakkor a fordított irodalmon keresztül legitimálódik. Az eredmény paradox, egyidőben nevelő és romboló hatású, mert az irodalom kétoldalú viselkedést tanúsít: egyfelől alakít, formál az emberen, másfelől kulturálisan immorálissá válik és szedi áldozatait. Az attitűdök polarizációját is jelenti, az etnocentrikus és populista irányzatok dichotómiáját. Az efféle fellépések, mentalitások vívták ki az irodalom intellektualizálódását mint az iparszerűen űzött, azaz a mind művészi tartalmában, mind fogadtatásában a tömeg és burkoltan a burzsoá közönség ízlésének alárendelt irodalom tökéletes ellentétét.

Az autonóm szakmaiság, a kultúrateremtés autonóm szféráinak kivívása újfajta működő teret kínált az autonóm mezők autonóm szereplőinek, ami abban nyilvánult meg, hogy a maguk területének autonómiájában gyökerező tekintélyjel léphetek fel a politikában, járulhattak hozzá a modern államépítés, nyugatosodás koncepciójához.

Az eddig megfigyelt strukturálódáson túl, amelyek a kultúra köre és a hatalmi erők közti viszony függvényeiként alakultak ki, Lazár az intellektuális elitnek az állami intézmények megteremtésében, elterjedési folyamatában kifejtett szerepét kívánja felülvizsgálni. A jelenség egyfelől szorosan összefügg a társadalom szerkezetéről, a társadalmi újratermelődéssel, a társadalmi fejlődéssel, a modernizáció törvényiről vallott nézetekkel. Másfelől szoros összefüggést mutat az irodalmi mező átstrukturálódásáról, az intellektuális képességekkel való gazdálkodásról vallott nézetekkel. Ezen szemléleti keret alátámasztása végett Lazár, olyan reprezentatív elméleti magyarázatokkal indít, mint az, hogy a társadalom az elit és a tömeg kétpólusú struktúrájában

ragadható meg, elvetve az osztályszerkezet „tág” fogalmkörét. Az elit összetétele persze változik, de ez az alapstruktúrán nem változtat, a társadalomban alapvetően mindig az elit uralodik a tömegek felett.

Azon képességek szerinti sorrend, amelynek valamilyen formában a politikai hatalom gyakorlásához van köze, Lazár szerint, a kormányzó eliteket két csoportra ossza. Az egyik típus az, amelyet valami meglévő mellett való kitartás, az ahhoz való ragaszkodás jellemez. Ők az „arisztokraták”, akik átkonvertálva meglévő pozícióikat bürokratikus pozíciókra cserélve kívánják megőrizni hatalmukat. Az elitek másik csoportja az újítás, a változás képviselője, megtestesítője, akik politikai, adminisztratív hasznossági kritériumok alapján lettek kiválasztva az intellektuelek köréből. Ennek értelmében ezek nem is annyira konkuráló, mint kiegészítő bürokratikus elitet fognak képezni. Felismerik a kor követelményeit és igyekeznek hozzá alkalmazkodni, társadalmi befolyásuk, szimbolikus tőkájuk révén a társadalmi-gazdasági fejlődés hajtóerőivé válnak, diskurzusaik, társadalmi kompetenciájuk következtében, pedig a burzsoázia uralma megrendül. Hatalomátvételükkel a fennálló rend keretei között egy antiburzsoa ideológia üti fel fejét. Tovább destabilizálódik a rendszer azáltal, hogy a hatalmi eszközök birtokosai politikailag inkompetensnek tartják az értelmiséget a kormányzó hatáskörök hatékony gyakorlására, az államépítésben betöltött vezető szerepre. Jóllehet ez a körforgás túlzottan politikára orientált, az intellektueleknek meg kell őrizniük kultúra teremtő mivoltukat anélkül, hogy politikusokká válnának. E megállapítás fényében az értelmiségi szerep, Bourdieu fogalmával élve, „kétdimenziós” létformát ölt. Egyszerre kell működnie a politikai mezőtől függetlenül, autonóm szellemi területen, de a saját értelmiségi területén szerzett tudását és tekintélyét, politikai tevékenységekben is hivatott érvényesíteni. Ez mindkét mező professzionalizálódását és ezzel egyidejűleg átstrukturálódását vonja maga után, a politikai mezőn belül a változás fokozatos intézményesülési folyamat formájában ölt testet, a kulturális mező meg éppen azáltal vívja ki autonómiáját, hogy kihangsúlyozza a politikumtól való elkülönülő jellegét, pozicionális függetlenségét, továbbá a kulturális piac kettészakadása – az egyik oldalon a „magas” kultúra szemben a mennyiségi termelést folytató, iparszerűen űzött „tömegkultúra”-val – által.

Az új politikai intézményrendszer létrejötté során újonnan megteremtődő vezető pozíciók elfoglalására a plutokratikus hatalomszerzési hagyományokkal szemben, meritokratikus elvek alapján kerül sor. Az elemzések szerint a kulturális mezőn belül a szülők intellektuális státusa erős reprodukciós hatással bír, ennek ellenére nincs jelentős összefüggés az intellektuális származás és a társadalmi rendeltetés között. Ez a strukturálódás

jól illeszkedik a korszak társadalom-politikai dinamikájához, a történelmi fejlődés közepette ugyanis elkerülhetetlenné vált az elitek számbeli és minőségbeli növekedése, egy új elitrétegnek a megjelenése, amelynek tagjai egyéni teljesítményeik, személyes presztízsük alapján válnak elismerté. Az arisztokraták származási nemességi rangjukat a kulturális mezőn belül intellektuális nemesi rangokra konvertálják, a politikai mezőn belül, pedig állami nemességi rangokra cserélik. Ezek az adatok mindössze a bürokratikus elit kialakulási folyamatáról, valamint a régi és az új arisztokrata elit közötti erőviszonyok mérséklődéséről szolgálnak információkkal, egy elfogadható mobilitási struktúrát hozva létre.

Az intellektuel réteg születésének áttekintéséből a szerző arra a megállapításra jut, hogy a jellegzetesen értelmiségi, kulturális elhivatottság és a politikai elkötelezettség paradox egysege nem ruhazza fel az értelmiségi elitet kellő modernizációs hatalommal. Tapasztalatlanságából indítva, dinamizáló, de egyben az adottságokkal nem kellően számoló gazdaságpolitikába kezd, pusztán szimbolikus eszközökkel próbál kialakítani egy versenyképes tőkét, melynek birtokában átvehetné a hatalmat. Az egész modernizációs politika paradox jelentőséget nyer, mert miközben azok az ügynökök, akik egy modern államépítéshez voltak hivatottak hozzájárulni, végeredményben ennek meggátolásában is közreműködtek, saját „sikerpropagandájuk” rabjává váltak, elutasítva a kapitalista, industrialista törekvéseket. Lazár úgy véleményezi mindezt, hogy a román elitek legfőbb törekvését nem a nyugatosodás határozta meg, hanem mindig is a hatalomszerzés, a modernizáció csak eszköz volt a hatalomért folyó harcban és nem cél.

A modernizációs folyamatok jellegét végső soron három fel fogás – liberális (nyugatosodás mellett szóló), populista, nemzeti – és a mögöttük álló erők küzdelme határozta meg. Az államépítés ebből eredő paradox jellegét, a román társadalomban uralkodó nyugatképnek a szimbolikus tétje adja, egy kép, mely azonban örökös változásban van. A nemzeti kultúra és modernizációs modell, ami elsősorban a hazai receptornak szól, állandóan kísértve van a külvilággal való kapcsolat árnyékától. A hazai modernizáció mérlege összességében negatív, a modernizáció folyamata, pedig valójában máig sem zárult le. A modernizáció nem hatolhatott nálunk igazán mélyre, vonja le a következtetést a szerző, miután megrekedt a formalitás és a tetszetős látszatok szintjén. Stílusosan, a román modernizációs modell paradox jelenségeinek még hatásosabb exponálása kedvéért, a könyv a *Modernizáció paradoxonai* címet viseli, továbbá az összegző *Epilógusban* egy jelenkori hazai szituáción keresztül szemlélteti a társadalomfejlődés során fellépő paradox, olykor abszurdításokba torkoló helyzeteket.

KÖNYVÉSZET

Lazár, Marius: *Paradoxuri ale modernizării – Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*. Cluj-Napoca, 2002, Editura Limes.

Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás*. Budapest, 2002, Napvilág Kiadó.